

УДК 681.7:535.243

РОЗРОБКА ТА АНАЛІЗ МАТЕМАТИЧНОЇ МОДЕЛІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИПРОМІНЮВАННЯ БІОТКАНИНОЮ

Докт. техн. наук, доц. Петрук В.Г., Томчук М.А., Чорноволик Г.О.,
Бозняк Ю.А.

Взаємодія випромінювання, зокрема видимого і прилеглих до нього діапазонів, з шорсткою поверхнею біотканини та трансформацією його усередині функціонуючої системи є надто складним і неоднозначним процесом. Проте сучасні методи лазерної та фототерапії, задачі судово-медичної експертизи, розробка нових медико-діагностичних неінвазивних систем тощо вимагають докорінного обґрунтування цієї проблеми.

Математична модель трансформації світла плоско-паралельним зразком, зокрема біотканиною, ґрунтується на теорії переносу випромінювання, в основі якої лежить відповідне рівняння (РПВ) [1]:

$$\begin{aligned} \cos \frac{dI_R(\ell, \theta)}{d\ell} = I_0(\theta) [r_1 - (1-r_1)\alpha - (1-r_1)(1-\alpha)\Gamma] + \\ + \frac{(1-r_1)(1-\alpha)(1-T)\sigma}{2} \cdot \int_0^{4\pi} \int_0^\ell f(\theta, \theta') \cdot I_0(\ell, \theta') d\theta' + \frac{I'(\ell, \theta)}{2}, \end{aligned} \quad (1)$$

де θ - кут між нормаллю і напрямком падаючого на біотканину випромінювання; I_R - сумарна інтенсивність відбитого від біотканини

випромінювання, причому:

$$\frac{I_R}{I_0} = R,$$

а

$$I_R = I_1 + I_2 + I_3, \quad (2)$$

де $I_1 = f(I_0, R, \theta)$ - функція інтенсивності проміння, що визначається першократним відбиванням r_1 і специфікою (спектральним складом, вмістом меланіну, віковими і статевими ознаками, поляризаційними та іншими особливостями) виключно від поверхневої межі епідермісу біотканини, що

залежить від першопочаткової інтенсивності падаючого випромінювання $I_0=f(\lambda)$, а також кута його падіння θ при умові, коли здійснюється закон Ламберта [2]:

$$I_\theta = I_0 \cos(\theta); \quad (3)$$

$I_2=f(I_0, P, \lambda, \ell, \theta')$, де I_2 - вклад у сумарну інтенсивність відбитого проміння, що зумовлений верхньою півсферою джерела розсіювання і залежить від тілесної індикатриси (альbedo) $f(\theta, \theta')$, інтенсивності розсіювання $I_0(\theta, \theta')$, що здійснюється у верхній тілесний кут 2π та глибини ℓ проникнення фотона, яка, у свою чергу, визначається спектральною функцією пропускання біотканини:

$$T_\lambda = f\left(\hat{P}_{ij}(\lambda)\right) = \sum_{n=1}^{\infty} \Lambda^n \int_0^\ell W_{ij,n}(\ell) p(\lambda, \ell) d\ell, \quad (4)$$

де

$$p(\lambda, \ell) = \int_0^\ell W(\alpha) \exp(-m_\alpha \ell) d\alpha, \quad (5)$$

у якому $W_{ij,n}(\ell)$ - матриця переносу фотона у відсутності поглинання на шляху ℓ , коли на ньому відбувається n -актів його розсіювання; $\Lambda = \sigma / (\alpha + \sigma)$ - ймовірність виживання фотона в акті розсіювання, де $\beta = \alpha / \sigma$ - питома поглинальна здатність біомедичного зразка; m_α - показник поглинання елементарного об'єму речовини зразка. $I_3=f(I')$ - можливе підсилення сумарної інтенсивності відбитого біотканинного проміння внаслідок аутофлюоресценції шкіри людини *in vivo* завдяки її хромофорів: гемоглобіну, меланіну (видима ділянка спектру) та нуклеїновим кислотам, триптофану, тирозину, урокаїнової кислоти, колагену та ін. (УФ-область). Це явище носить назву ефекту антистоксового поглинання [3].

Раніше в такого роду вимірюваннях біооб'єктів $I_3=f(I')$ не враховувалось, проте в деяких спектральних смугах його вклад у сумарну інтенсивність відбитого (чи пропущеного) проміння для біотканин, зокрема, крові, може сягати до 20%; R - коефіцієнт відбивання, до складу якого входять дві компоненти: дифузна - $\gamma_{\text{диф}}$ та дзеркальна - $\gamma_{\text{дзерк}}$; α - коефіцієнт поглинання; T - коефіцієнт пропускання, що теж складається з двох

компонент: прозорі – $\tau_{\text{проз}}$ та дифузної – $\tau_{\text{диф}}$; σ – коефіцієнт розсіяння; θ' – кут освітлення об'єму стороннім джерелом в акті розсіяння; $f(\theta, \theta')$ – індикатриса розсіяння, чи, по іншому, функція інтенсивності, що залежить від кута падіння θ та кута розсіювання θ' випромінювання.

Рівняння (1) істотно ускладнюється, якщо врахувати когерентну і некогерентну частини взаємного впливу центрів розсіювання біотканини, а також закон збереження і, особливо, стан поляризації випромінювання. У цьому випадку важливим є значення матриці переносу $\hat{P}_{ij}(\lambda)$ у виразі (4), що у своїх 16-ти параметрах містить всю доступну оптичним методам інформацію про феноменологічні характеристики даного біомедичного об'єкту контролю.

У спрощеному вигляді дослідна біотканина представляє собою багатошарову систему, яка складається, принаймні, із 4-х різних за природою шарів (рис.1): 1 – епідерміс; 2 – дерма; 3 – підшкірно-жирова клітчатка та, нарешті, 4 – м'язова тканина.

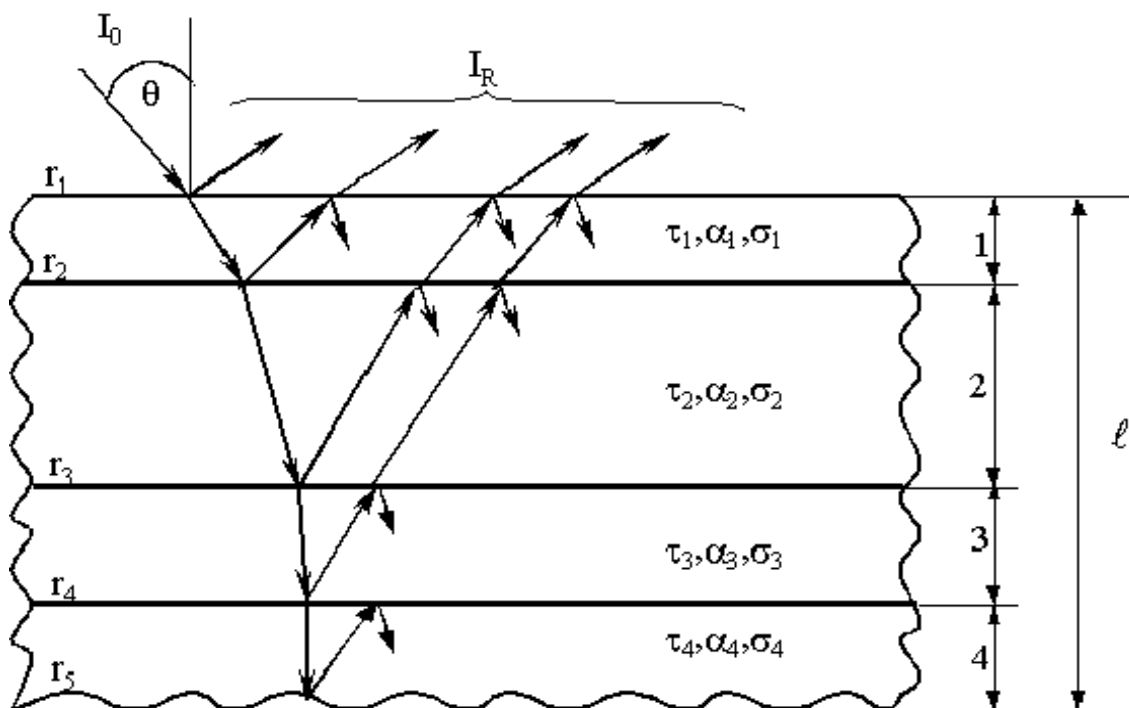

Рис.1. Схематичне зображення елементу приповерхневого прошарку біотканини.

Цілком зрозуміло, що всі шари мають різну природу, а, відтак, різні оптичні параметри, зокрема, коефіцієнти дифузного відбивання – R , пропускання – T , і, саме головне, поглинання – α , а також показник заломлення – n . При цьому товщина епідермісу досягає приблизно від 1 до 5 мкм, дерма має товщину в межах 0,5-5 мм, підшкірно-жирова клітчатка – в межах 2-4 мм, а глибина проникнення випромінювання в м'язові тканини, як найбільш кровенаповнені, для ймовірності виживання фотона є незначною, що пов'язано з суттєвим поглинанням, зокрема, гемоглобіну і його похідних у видимій області довжин хвиль. Отже, коефіцієнт поглинання біозразка є комплексним і складатиметься, щонайменше, із 4-х компонент [2]:

$$\bar{\alpha} = \alpha_1 + \alpha_2 + \alpha_3 + \alpha_4, \quad (6)$$

а комплексний коефіцієнт відбивання:

$$\begin{aligned} \bar{R} &= r_1 + (1-r_1)\tau_1^2 r_2 r_1 \alpha_1 + (1-r_1)(1-r_2)\tau_2^2 r_3 r_2 \tau_1 r_1 \alpha_2 \alpha_1 + \\ &+ (1-r_1)(1-r_2)(1-r_3)\tau_3^2 r_4 r_3 \tau_2 r_2 \tau_1 r_1 \alpha_3 \alpha_2 \alpha_1 + (1-r_1)(1-r_2)(1-r_3)(1-r_4)\tau_4^2 r_5 r_4 \alpha_4 = \\ &= r_1 + r_2^\infty + r_3^\infty + r_4^\infty + r_5^\infty \approx r_1 \end{aligned} \quad (7)$$

За аналогією:

$$\bar{T} = (1-r_1) \cdot \tau_1 \cdot \alpha_1 \cdot r_2 \cdot \tau_2 \cdot \alpha_2 \cdot r_3 \cdot \tau_3 \cdot \alpha_3 \cdot r_4 \cdot \tau_4 \cdot \alpha_4 \cdot r_5 \approx 0. \quad (8)$$

Зрозуміло, що за таких обставин повинен здійснюватися закон збереження променистої енергії:

$$\bar{R} + \bar{\alpha} + \bar{T} + \bar{\sigma} = 1, \quad (9)$$

де

$$\bar{\sigma} = \sigma_1 + \sigma_2 + \sigma_3 + \sigma_4 \quad (10)$$

– комплексний коефіцієнт розсіяння, що складається із відповідних компонент розсіяння кожного із прошарків. У даному випадку (у випадку біотканини) коефіцієнтом розсіяння можна знехтувати, оскільки вся розсіяна багаторазово енергія у глибинному режимі в межах нижньої півсфери поглинеться речовиною біозразка. Отже, біологічні тканини з товщиною

понад 3-5 мм реалізують умови глибинного режиму, коли $R_{\infty}(l)=const$, а $T=0$. Тому

$$\bar{R} = r_1 + R_{\infty}(1) = r_1 + const, \quad (11)$$

а вираз (9) набуде вигляду

$$r_1 + \bar{\alpha} + const = 1. \quad (12)$$

Треба пам'ятати, що величина константи у виразі (12) формується, в основному, коефіцієнтом розсіяння σ . Проте, як було доведено вище, частково розсіяне випромінювання збільшує α за рахунок багаторазового переопромінення (нижня напівсфера), а частково – коефіцієнт дифузного відбивання R_{∞} з глибинних шарів (верхня напівсфера). Тому, виходячи з такого роду міркувань, можна вважати, що і коефіцієнт дифузного відбивання $\bar{R}$ і коефіцієнт поглинання $\bar{\alpha}$ підсиляться за рахунок константи розсіяння приблизно навіпіл. Звідси вираз (12) матиме спрощений і остаточний вид:

$$\bar{R}'_1 + \bar{\alpha}' \cong 1. \quad (13)$$

Як впливає з виразу (13), достатньо виміряти кооперативний коефіцієнт дифузного відбивання $\bar{R}'_1$ біотканини, як автоматично знаходиться значення її поглинальних властивостей, що надзвичайно важливо у спектроскопічному експерименті і, взагалі, у біомедичних дослідженнях. При цьому

$$\bar{\alpha}' \cong 1 - \bar{R}'_1 = k, \quad (14)$$

де k – коефіцієнт послаблення (затухання або екстинкції). Тобто, у значній мірі, для такого роду важливих об'єктів контролю ці дві величини є оберненими, що і підтверджується експериментальними даними [5].

З врахуванням вищенаведеного, особливо виразу (14), другий член (функція джерела) у правій частині РПВ (1) коректно поглинається його першим членом. Тоді воно спрощується і набуває цілком практичної математичної моделі, а саме:

$$dI_R(\ell) = I_0[r_1 - (1-r_1)(1-\bar{R}'_1)]d\ell = -0.8I_0(1-\bar{R}'_1)d\ell. \quad (15)$$

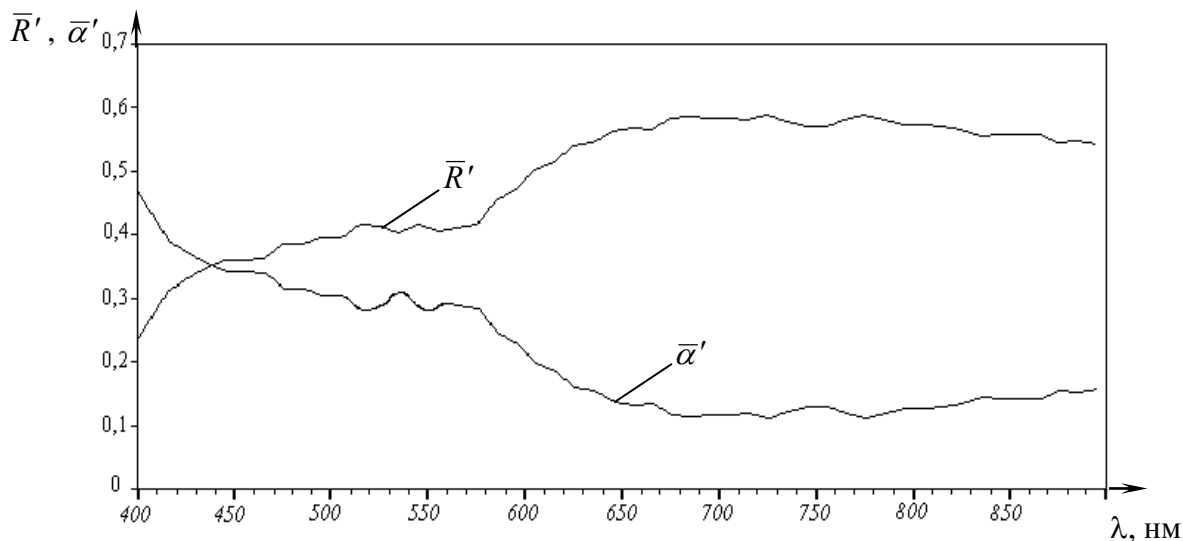

Рис.2. Спектральні коефіцієнти поглинання α'_1 та дифузного відбивання $\bar{R}'$ біотканини.

При цьому значення r_1 , взяті із роботи [4], для епідермісу приблизно дорівнює 8-10%, тобто $r_1 \approx 0,1$. Це значення може корегуватися в залежності від властивостей базального шару епідермісу, тобто від зміни концентрації меланоцитів, що утворюють пігмент меланін, а саме: незначна їх кількість у світлошкірих людей до значної – у темношкірих ($r_1 \approx 0.05 \div 0.15$). Отже:

$$\bar{R}' = \frac{dI_R}{I_0} = -0.8\bar{\alpha}'d\ell. \quad (16)$$

Розв'язок рівняння (16) може бути знайдений з еквівалентних виразів, що базуються на методах інваріантності Амбарцумяна, двопотокового наближення, чи інваріанта Стокса [5] в залежності від обраної моделі об'єкта дослідження:

$$\left. \begin{aligned} \bar{R}' &= r_1 + \frac{(1-r_1)^2 r_1 \exp(-2\bar{m}_\alpha \ell)}{1-r_1^2 \exp(-2\bar{m}_\alpha \ell)} \\ \bar{T}' &= \frac{(1-r_1)^2 \exp(-\bar{m}_\alpha \ell)}{1-r_1^2 \exp(-2\bar{m}_\alpha \ell)} \end{aligned} \right\} \quad (17)$$

Друге рівняння системи розв'яжемо відносно r_1 . Отримаємо:

$$r_1 = \frac{1}{2} \cdot \frac{2e^{(-\bar{m}_\alpha \ell)} \pm 2\sqrt{(e^{(-\bar{m}_\alpha \ell)})^2 - \bar{T}'e^{(-2\bar{m}_\alpha \ell)}e^{(-\bar{m}_\alpha \ell)} + \bar{T}'^2 e^{(-2\bar{m}_\alpha \ell)}}}{\bar{T}'e^{(-2\bar{m}_\alpha \ell)}}. \quad (18)$$

Підставивши (18) у перше рівняння системи (17), розв'яжемо його при умові $\ell = 1$, де ℓ подається в одиницях товщини досліджуваного об'єкта. Тоді матимемо залежність між показником питомого поглинання $\bar{m}_\alpha$ та вимірними кооперативними коефіцієнтами дифузного відбивання $\bar{R}'$ і пропускання $\bar{T}$:

$$\bar{m}_\alpha = -\frac{1}{\ell} \ln\left(\frac{\bar{T}}{\bar{R}' \cdot Z - 2 \cdot Z + 1}\right), \quad (19)$$

де

$$Z = \frac{1}{2(\bar{R}' - 2)} \cdot ((\bar{R}')^2 - 1 - \bar{T}^2 - 2 \cdot \bar{R}' + \sqrt{(\bar{R}')^4 + 6(\bar{R}')^2 - 2(\bar{R}')^2 \bar{T}^2 - 4(\bar{R}')^3 + 1 + 2\bar{T}^2 - 4\bar{R}' + \bar{T}^4 + 4\bar{T}^2 \bar{R}'}).$$

Як бачимо, вираз (19) суттєво відрізняється від класичного закону

Бугера (20) для однорідних середовищ, який застосовувався раніше без належного обґрунтування для неоднорідних середовищ:

$$m_\alpha = -\frac{1}{\ell} \ln(1 - \alpha). \quad (20)$$

Рівняння (19) представимо з допомогою пакета прикладних математичних програм Maple у

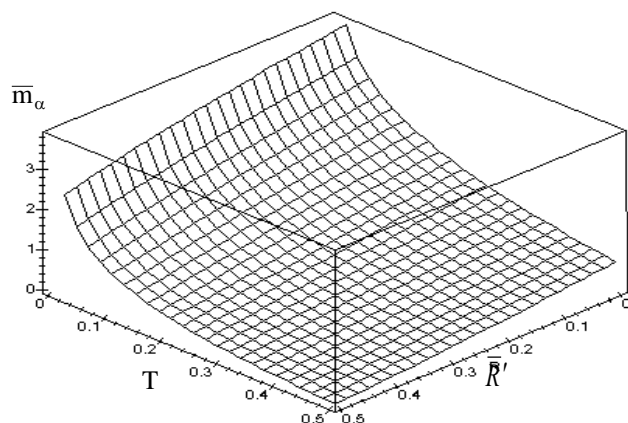

Рис.3. Залежність $\bar{m}_\alpha$ від $\bar{R}'$ і $\bar{T}$.

вигляді тривимірної поверхні $\bar{m}_\alpha = f(\bar{R}', \bar{T})$, рис.3. При цьому в ідеальному варіанті за відсутності поглинання:

$$\bar{R}' + \bar{T} = 1. \quad (21)$$

Звідси при значних $\bar{R}'$ коефіцієнт пропускання $\bar{T}$ набуває малих значень і, навпаки, що цілком коректно підтверджується даною математичною моделлю. Розходження експериментальних результатів з математичною моделлю не перевищує 10% у спектральному діапазоні 400÷1100 нм. Тому одержані результати мають неабияку теоретичну цінність, оскільки на їх основі можна вирішувати ряд прикладних спектроскопічних задач в біомедичній діагностиці.

ВИСНОВКИ

1. Розроблена математична модель дозволяє стверджувати коректність застосування методу дифузного відбивання для функціонуючої живої біосистеми на основі неінвазивних методик. Вона показує ефективність цього методу, обґрунтовує вилучення багатьох величин (α , $f(\theta)$, n тощо) для біотканин, у яких, на відміну від інших матеріалів, важко визначити r_1 , і R_∞ .
2. Метод дифузного відбивання дає можливість коректно визначати m_α – питомий показник поглинання елементарного об'єму речовини біотканини, що проблематично здійснити іншими методами без руйнування чи втручання у функціонуючу живу систему. У свою чергу, знання спектральних значень m_α дозволяє вивчати найтонші клітинні ефекти та молекулярні переходи, що може бути з успіхом використано для діагностики різноманітних поверхневих патологій, відхилень від норми, травм тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванов В.В. Столетие интегрального уравнения переноса излучения: В кн. “Рассеяние и поглощение света в природных и искусственных дисперсных средах” . - Мн.: ИФ АН Белоруси, 1991. - С.10-36.
2. Иванов А.П. Оптика рассеивающих сред.-Мн.: Наука і тэхніка, 1969. - 592с.
3. Петрук В.Г. Фізико-хімічний механізм антистоксового поглинання гуморальними середовищами з позиції координаційної теорії кристалічного поля //Вісник ВПІ. - 1995. - №2. - С.78-82.
4. Павлов С.В., Рами Хамди, П.Ф.Колесник, Троян А.С., Готра О.З. Анализ оптических методов оценки физиологических свойств кожи //

Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. - 1998.-№3.-С.137-141.

5. Петрук В.Г., Томчук М.А., Моканюк О.І. Аналіз спектрів дифузного відбивання інтактної і травмованої біотканини // Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах.-Хмельницький, ТУП.- 1998.-№.2-С.149-151.

Кафедра хімії та екологічної безпеки.